

ออนซอน
วิถีชีวิต ภูมิปัญญา
ชาวอีสาน

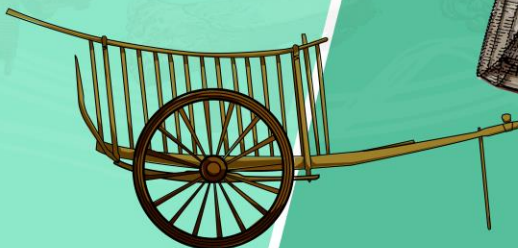
อนซอน วิถีชีวิต ภูมิปัญญา ชาวอีสาน

“...การดำรงชีวิตของคนอาจแบ่งได้ 2 มิติ คือ มิติแรก ชีวิตระหว่าง **บ้านกับเมือง** เป็นเรื่องของกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการเมือง และพิธีกรรมที่ห่างเหินไปจากชีวิตครอบครัว...”

มิติที่สอง คือ ชีวิตระหว่าง **บ้านกับเรือน** เป็นเรื่องทางครอบครัวอันเป็นเรื่องภายใน นับตั้งแต่การกินอยู่หลับนอนในครัวเรือน ไปจนถึงความสัมพันธ์กับญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน ตลอดจนกิจกรรมที่ทำร่วมกันในวัดหรือพิธีกรรมต่างๆ ที่ทุกครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านต้องช่วยกันทำ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้แยกกันไม่ออกระหว่าง บ้านกับเรือน...”

(เรือนไทย บ้านไทย, ศรีสักกร วัลลิโกดม : 2552)

วิถีชีวิตของชาวอีสานล้วนมีความสัมพันธ์กับ
ธรรมชาติมาช้านาน อาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติ
อย่างเรียบง่าย และเรียนรู้เพื่อสามารถใช้ประโยชน์
ก่อเกิดภูมิปัญญาในการประดิษฐ์ คิดค้น สร้างสรรค์
สิ่งต่างๆ ที่ทำให้ชาวอีสานดำรงชีวิตอยู่ได้ นวัตกรรม
ที่ชาวอีสานนับตั้งแต่อดีตมานั้นล้วนสอดคล้องและ
สัมพันธ์กับลักษณะของระบบนิเวศทางธรรมชาติ
ได้แก่ ระบบนิเวศที่สูง ระบบนิเวศที่ราบ
ระบบนิเวศที่ลุ่ม และระบบนิเวศในแม่น้ำ

ชาวอีสานสามารถปรับตัวอยู่ร่วมกับระบบนิเวศ
ธรรมชาติที่ตนอาศัยอยู่และเรียนรู้การใช้ประโยชน์
จากระบบนิเวศที่มีอยู่ได้อย่างเรียบง่าย มีแบบแผน
ร่วมกันในท้องถิ่น

ภูมิปัญญาของชาวอีสานที่แสดงถึงการรูปแบบ
การใช้ประโยชน์และการปรับตัวอยู่ร่วมกับระบบ
นิเวศธรรมชาตินั้นมีหลายรูปแบบ ซึ่งในที่นี้ได้เลือก
นำเสนอ 2 เรื่อง ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการอยู่อาศัย
และภูมิปัญญาด้านการทำมาหากิน (เกลืออีสาน)
เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการเรียนรู้วิถีชีวิต วัฒนธรรม
และภูมิปัญญาของชาวอีสาน เป็นเบื้องต้นและนำไป
สู่การเรียนรู้ในด้านอื่นๆ ต่อไป

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

“...บ้านราชภูรอยู่ตามถนนมีบ้านแล้ววัด มีรั้วหมายเขตบ้านเป็นที่เรียบร้อย เรือนราชภูรมักเป็นเรือนใต้ถุนสูงโดยมาก หลังคามุงแฝก บางแห่งมุงด้วยไม้ไผ่ หรือกระเบื้องไม้ ใต้ถุนเรือนมักมีที่ทอดผ้า และบางแห่งก็มีครกกระเดื่องตำข้าวและมักมีขี้ข้าวเล็กหลังหนึ่งต่างหาก และที่เป็นบ้านนอกมีคอกกระบือใต้ถุนด้วย...”

(สมเด็จพระยาสังฆราชญาณปิฎก เรื่องเที่ยวต่างแดน ภาคที่ 4 ว่าด้วยเที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรและมณฑลร้อยเอ็ด : 2512)

บ้าน กับ เือน
ของชาวอีสานนั้นต่างกัน

เรือน หรือ เือน คืออะไร

1. สิ่งปลูกสร้างที่ยกพื้นและกันฝา มีหลักคาคลุมสำหรับเป็นที่อยู่ คำว่า เรือน เมื่อเทียบกับคำและการออกเสียงของชาวอีสานแล้วตรงกับคำว่า เือน

(ขุนนางกุมภ ฉบับชาวนันทิยสถาน : 2542)

2. สิ่งปลูกสร้างสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย = เรือน. เือนโป่ง, เือนโล่ง น. เรือนเปิดมีแต่โครงไม้กันฝา, เือนไฟ น. ครัว, เือนย้าว น. เรือนชั่วคราว, เรือนเล็กๆ ส่วนมากมี 2 ห้องเสาไม้ไม่ทาบเปลือก

(ขุนนางกุมภภาคอีสาน ภาคกลาง ฉบับปณิธานของสมเด็จพระศรีสว่างค์ | ส่วน ฮีตไต่ ไน เือนขึ้นถิ่น : 50 ฮีตและคติความเชื่อโบราณ : 2555)

ดังนั้น เรือน หรือ เือน จึงหมายถึง ที่อยู่อาศัยของผู้คน ที่มีลักษณะยกพื้น ใต้ถุนสูง หรืออีกนัยหนึ่งคือ ครัวเรือน ที่เป็นโครงสร้างสังคมที่เล็กในระดับครอบครัวที่สัมพันธ์กับโครงสร้างอื่นๆ ในระดับชุมชน ท้องถิ่น

บ้าน คืออะไร

หมายถึง หมู่บ้าน ส่วนบ้านเป็นหลังๆ แบบที่อยู่อาศัยคนอีสานเรียกว่า เือน หมายถึง เรือนที่อยู่อาศัย

(ผู้ทอง ประศาสน์วินิจฉัย. พิมพ์ขึ้น : 2553)

หมายถึง หมู่บ้านในลักษณะที่เป็นชุมชน (community) ที่ตรงกับภาษาอังกฤษว่า วิลเลจ (Village) ประกอบด้วยกลุ่มของเรือนหรือครัว เรือน อันเป็นที่อยู่อาศัยของครอบครัวเป็นจำนวนมากในพื้นที่หนึ่ง โดยมีวัดหรือศาสนสถานเป็นศูนย์กลาง มีโรงเรียน ร้านค้าทำหน้าที่เป็นเครื่องเชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคมและการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน

(ศรีสังกร วิลโลม. เรือนไทย บ้านไทย : 2552)

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

ลักษณะที่อยู่อาศัย ของชาวอีสาน

สถาปัตยกรรมเรือนพักอาศัยของชาวอีสานสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพมี 3 ลักษณะใหญ่ๆ คือ เรือนใหญ่ เหย้า ตูบต่อเสา และ เถียงนา

เรือนใหญ่ มีองค์ประกอบเป็นพื้นที่ใช้สอยดังนี้

เรือนถาวร

1. **เรือนนอนใหญ่** ส่วนมากจะมีความยาว 3 ช่วงเสา เรียกว่า เือนสามห้อง ใต้ถุนโล่ง ชั้นบนแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ห้องเบง ห้องพ่อแม่ ห้องนอนลูกสาว (ห้องส่วน)

เกย (ชานโล่งมีหลังคาคลุม) เป็นพื้นที่ลดระดับลงมาจากเรือนนอนใหญ่ มักใช้เป็นที่รับแขก นั่งรับประทานอาหาร และใช้เป็นที่หลับนอนของลูกชายและแขก

2. **เรือนแฝด** เป็นลักษณะเรือนทรงจั่วเช่นเดียวกับเรือนนอนใหญ่ แต่โครงสร้างทั้งคานพื้นและช่อหลังคาจะฝากไว้กับเรือนนอน ในกรณีนี้พื้นที่ 2 หลังจะเสมอกัน แต่หากเรือนแฝดลดลงมากกว่าเรือนนอนช่างก็มักเสริมเสามารับคานไว้อีกแถวหนึ่งต่างหาก

3. **เรือนโขง** เป็นลักษณะเรือนทรงจั่วเช่นเดียวกับเรือนนอนใหญ่ โครงสร้างของเรือนโขง จะแยกออกจากเรือนนอนใหญ่โดยสิ้นเชิง สามารถรื้อถอนออกไปปลูกใหม่โดยไม่กระทบกระเทือนต่อเรือนนอนใหญ่ การต่อเชื่อมของชายคาทาง 2 หลัง ใช้ อังริน (รางน้ำ)

เรือนชั่วคราว

4. **เหย้า** เป็นที่พักอาศัยชั่วคราวที่มีโครงสร้างของตัวเอง จึงอาจสร้างอยู่ภายในบริเวณบ้านพ่อแม่ก็ได้หรืออาจจะแยกออกไปสร้างอยู่ริมนอกหมู่บ้านหรือสร้างในบริเวณที่นาใกล้หมู่บ้านก็ได้ตามความเหมาะสม

5. **ตูบต่อเสา** สร้างอยู่ชั่วคราวภายในบริเวณบ้านของพ่อแม่ เพราะจะต้องสร้างในลักษณะเบี่ยงหมางนโดยอาศัยโครงสร้างของ เสาข้าว ของพ่อแม่เป็นหลักยึดด้านหนึ่งเสมอจึงได้ชื่อว่า ตูบต่อเสา

6. **เถียงนา** เป็นที่พักอาศัยชั่วคราวอีกลักษณะหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายเหย้า แต่จะออกไปสร้างในบริเวณที่นาซึ่งมักอยู่ห่างไกลจากหมู่บ้านเพื่อใช้พักอาศัยในฤดูทำนาประมาณ 5-6 เดือน ในแต่ละปี ซึ่งชาวอีสานส่วนใหญ่จะนิยมสร้างกันมาเสมอ

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

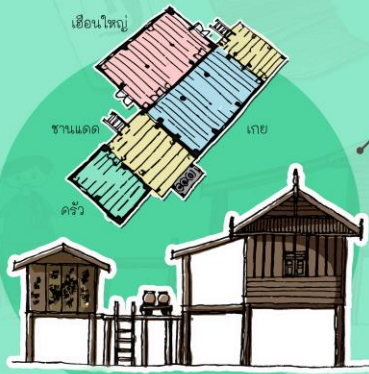
เฮือนอีสานหลากหลายมิติ

เฮือนอีสาน สะท้อนถึงความสัมพันธ์ต่อลักษณะของระบบครอบครัว โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี การอยู่อาศัย ภูมิปัญญา ภูมิโนศ ความเชื่อ ทรัพยากร อย่างมีเหตุผลในรูปแบบสังคมอีสานดั้งเดิม ดังนั้น เฮือนอีสานจึงไม่ใช่เพียงที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่เฮือนอีสานสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมการอยู่อาศัย ในมิติต่างๆ ที่หลากหลาย ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสานในอดีต

ลักษณะโครงสร้างของใน เฮือนใหญ่ แบบประเพณีดั้งเดิมของชาวอีสานที่สร้างเป็นเรือนขนาด 3 ห้องเป็นหลักสำคัญคือ ห้องเปิง (ห้องผี, ห้องพระ) ห้องกลาง (ห้องนอนพ่อแม่) ห้องส้วม หรือ ห้องส้วม (ห้องนอนลูกสาวและลูกเขย)

มีระเบียงที่มีเกยเป็นหลังคาคลุมและมีชานแดดยื่นลดชั้นออกมาทางด้านหน้าเรือน บางครั้งอาจแบ่งส่วนหนึ่งของชานไว้เป็นที่ทำครัว หรือไม่ก็อาจจะต่อห้องครัวไว้ด้านข้างเรือนข้างใดข้างหนึ่ง

(สมชาย เรือนอีสานและประเพณีการอยู่อาศัย : 2530)

บ้านเรือนส่วนใหญ่ปลูกกันใต้ถุนสูง ใช้เป็นที่ผูกวัวควาย เล้าไก่ ตั้งที่ทอผ้า เก็บฝืนและทำงานอื่นๆ ที่ต้องอาศัยแรงงาน ชาวบ้านจึงใช้ใต้ถุนบ้านได้สารพัดประโยชน์และคุ้มค่า

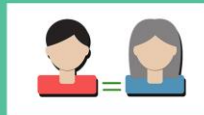
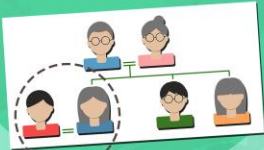
(ศรีศักร วัลดีโกมล. ฝึกบุพการ ศาสนาและความเชื่อในสังคมอีสานชัย ชูลงงานทางชีววิทยาของชาวบ้านอุบลราชธานี : 2548)

ลักษณะที่พักอาศัยทั้ง 3 ลักษณะ สะท้อนถึงรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันเป็นวงจร กล่าวคือ เรือนใหญ่ ซึ่งเป็นเรือนพักอาศัยถาวรจะเป็นที่อยู่อาศัยของ ครอบครัวต้น ซึ่งประกอบด้วยพ่อ, แม่, ลูก, ลูกเขย และหลาน

ส่วน เหย้า และ ตูบต่อเล้า เป็นครอบครัวใหม่ที่แยกออกมาเป็น ครอบครัวเดี่ยว ในบริเวณชุมชนเดียวกับพ่อแม่ สำหรับเลี้ยงนา นั่นก็เป็นที่พักที่แยกออกจากครอบครัวต้นในเรือนใหญ่เช่นกัน แต่จะออกไปเริ่มตั้งครอบครัวเดี่ยวนอกหมู่บ้านเดิมจนเกิดเป็นหมู่บ้านใหม่ขึ้น

(สมชาย นิตยาธิ. เรือนอีสานและประเพณีการอยู่อาศัย : 2530)

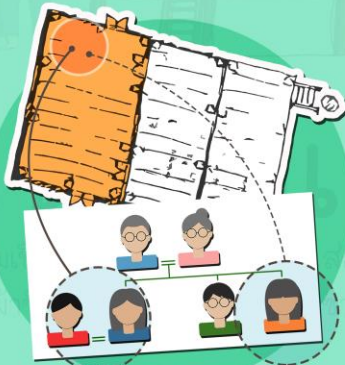
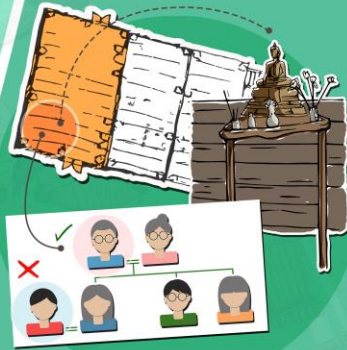

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

เฮือนอีสานหลากหลายมิติ

การยกเบียง ขึ้นเพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นเจ้าของ เป็นผู้มีสถานภาพอำนาจในที่อยู่อาศัยที่เป็นหัวหน้าผู้นำครัวเรือนใหม่ที่แยกออกไปอยู่กันเอง เป็นครอบครัวเดี่ยว และเมื่อปลูกสร้างเรือนใหญ่แบบประเพณีเดิมแล้วต้องมีการยกทั้งเบียงขึ้นไว้ในห้องหนึ่งโดยเฉพาะที่เรียกว่า ห้องเบียง หึ่งเบียง เป็นที่เก็บรักษาสิ่งเคารพ ลักการบูชาต่างๆ เครื่องรางของขลังต่างๆ จึงมีความเชื่อเรื่องคะลำหรือข้อห้าม ที่ไม่ให้ลูกเขยส่งลำเกินขึ้นเบียงเด็ดขาด ถ้าละเมิดฝ่าฝืนจะถือว่าเป็นการละลาบล่วงส่งเกินพ่อแม่หรือพ่อตา ซึ่งอยู่ในฐานะเป็นเจ้าของเฮือน

ห้องส่วม หรือ ห้องส่วม เป็นห้องนอนของลูกสาว หากลูกสาวคนโตแต่งงานจึงเป็น ห้องนอนพี่อ้าย (ลูกเขย) ลูกสาวคนอื่นๆ จะย้ายไปนอนห้องพ่อแม่ จนกว่าครอบครัวของพี่สาวจะแยกครอบครัวไปสร้างเฮือนใหม่ หรือลูกสาวคนรองแต่งงาน จึงย้ายมาอยู่ที่ห้องส่วมแทน

เมื่อลูกสาวแต่งงานแล้ว ชาวอีสานจะถือเป็นประเพณีที่นิยมเอาเขยเข้าเรือนเพื่อเป็นแรงงานในการผลิต ช่วยทำมาหากินในครัวเรือนเดียวกันช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่จะต้องแยกครัวเรือนออกไปสร้างครอบครัวเดียวกันเองเมื่อถึงเวลาอันควรหรือเมื่อมีความจำเป็น

เหย้า หรือ ตูบต่อเล้า เป็นที่พักอาศัยชั่วคราวเมื่อลูกสาวและลูกเขยแยกครัวเรือนออกมาจากเรือนใหญ่ของพ่อแม่ โดยแยกออกมาสร้างตูบต่อเล้าหรือสร้างเหย้าอยู่กันเองเป็นครอบครัวใหม่ในชุมชนเดียวกันกับพ่อแม่

การสืบทอดมรดก บ้านและที่ดินที่ปลูกบ้านมักสืบทอดต่อไปทางฝ่ายหญิง ซึ่งปกติจะได้แก่ลูกสาวคนสุดท้อง หรือถ้าไม่มีลูกสาวก็เป็นลูกชายคนสุดท้อง หรือลูกคนที่แต่งงานหลังสุด และจะเป็นผู้ดูแลดูพ่อแม่ในยามชรา..."

[สุภาพ สุพรรณสิทธิ์. สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : 251]

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

ลูกสาวที่แต่งงานก่อนแยกครอบครัวออกไปจะมีกรปลูกเรือนอยู่ใกล้ๆ กับบนที่ดินที่พ่อแม่ให้ การปลูกเรือนจะได้รับความช่วยเหลือจากพ่อแม่ฝ่ายชาย แสดงถึงระบบครอบครัวระหว่างครอบครัวฝ่ายหญิงและฝ่ายชายที่ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แม้ว่าเมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายต้องมาอยู่อาศัยที่บ้านฝ่ายหญิงเพื่อช่วยงานก่อนที่จะแยกครอบครัวออกไปตาม

(บุษย สุนทรภักดิ์, สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : 2511)

เรือนอีสานหลากหลายมิติ

ชาวอีสานสร้างเฮือนวันไหนถึงจะดี

- วันอาทิตย์ : ท่านว่าห้ามปลูกเฮือน ความอุปาทนวิญญูไรจะเกิด
- วันจันทร์ : ท่านว่าปลูกได้จะมีลาภ ผัวผ่อนสไปบังเกิดแก่เจ้าของเฮือน
- วันอังคาร : ท่านว่าห้ามปลูก จะเกิดอันตรายจากไฟ
- วันพุธ : ท่านว่าดี มีลาภเป็นของชาวเหลือง
- วันพฤหัสบดี : ท่านว่าดี จงปลูกเถิดจะได้ลาภและความสุขบนทวี
- วันศุกร์ : ท่านว่าห้ามปลูก จะมีทุกข์และสุขเสมอกัน
- วันเสาร์ : ท่านว่าห้ามปลูกเด็ดขาด จะเกิดถ้อยความ มีคนเหยียดหยามและจะมีเรื่องเดือดร้อนใจ

(เสวี บุญเจิม, ตำราปลูกอีสาน : 2554)

การเลือกทำเลที่สร้างเฮือน

อันดับแรกต้องพิจารณาสถานที่ที่จะสร้างเฮือน ต้องเลือกเอาสถานที่ปลอดภัย ไม่มีหลุมไม่มีบ่อ ไม่มีจอมปลวก ไม่มีหลุมผี ไม่มีตอมไม้ใหญ่ ต้องเป็นที่ดินรูปร่างดจ เอียง (ดวงจันทร์) รูปมะนาวตัด รูปเรือสำเภา รูปสี่เหลี่ยมคางหมู หรือ รูปซ่ง (กางเกงขาก๊วยผู้ชาย)

นอกจากนี้ ความสูงต่ำลาดเอียงของพื้นดิน ว่าลาดเอียงไปทิศทางใด จะเป็นมงคลหรือไม่ พื้นดินใด...สูงหนใต้ต่ำทางเหนือ เรียกว่า ไชยะเตดีหลี

สูงหนตะวันตกต่ำทางตะวันออก เรียกว่า ยสะศรีดีหลี

สูงหนพายัพต่ำทางทักษิณ เรียกว่า ยสะศรีดี

สูงทางอีสานต่ำทางหริดี เรียกว่า ไม้ดี

สูงทางอาคเนย์ต่ำทางพายัพ เรียกว่า เตโช เฮือนนั้นไม้ดี เป็นไช พยาธิฮ้อนใจ

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

การเลือกพื้นที่ที่จะปลูกเขื่อนอีกวิธี คือ การชิมรส
ของดิน โดยขุดหลุมลึกราวศอกเศษๆ เอาใบตองปไว้กั้น
หลุม แล้วหาหญ้าคาสดมาวางไว้บนใบตอง ทั้งไว้ค้ำคั้น
จะได้ไอดินเป็นเหยื่อจับอยู่หน้าใบตอง จากนั้นให้ชิมเหยื่อ
ไอดินที่จับบนใบตอง หาก รสหวาน เป็นดินที่พอยู่ได้,
รสจืด เป็นดินที่เป็นมงคล จะอยู่เย็นเป็นสุข, รสเค็ม เป็น
อัปมงคล ใครอย่งไม่ยั้งยั้ง, รสเปรี้ยว พอยู่ได้แต่ไม่
ใคร่ดีนัก จะมีทุกข์เพราะเจ็บไข้อยู่เสมอ...

คะลำ เกี่ยวกับเขื่อนอีสาน

- ปลูกเขื่อนขวางตาเวิน (๓๖วัน) คะลำ
- ลูกเขยลูกสะใภ้นอนเปิง (ห้องเปิง) บ่ได้ คะลำ
- บุ่งหย่อนขา ไกวขาเทิงเขื่อนสูง คะลำ
- บุ่ง ยืนต้นปักตุ (ประตุ) หัวขึ้นได้ คะลำ
- บุ่งขวางขึ้นได้ ขวางประตุ คะลำ (เป็นผู้หญิงจะ
คลอตุลกลไม่ออก)
- ข้ามชนได้ขึ้นเขื่อน คะลำ

ฯลฯ

การวางแนวแกนเขื่อนอีสานเกี่ยวเนื่องกับ
อิทธิพลความเชื่อในธรรมชาติ โดยเฉพาะเรื่อง
ทิศต่างๆ ว่าส่งผลต่อชีวิต โชคลาภหรือเคราะห์
ซึ่งมีผลต่อมนุษย์ทั้งยามหลับและยามตื่น ชาว
อีสานสร้างเขื่อนในแนว ตามตะวัน คือ การ
วางด้านยาว

ชาวอีสานเชื่อว่าทิศทางนั้นเป็นตัวกำกับหรือ
มีนัยยะเชิงสัญลักษณ์ของความเป็นความตาย
ความเลื่อมหรือความเจริญ ดังนั้น ตำแหน่ง
การวางศิระะถือว่าสำคัญประการหนึ่ง จึงไม่
หันหัวนอนไปทิศตะวันตก เพราะเชื่อว่าเป็น
ทิศของคนตาย การวางเขื่อนในแนวตามตะวัน
จะทำให้ศิระะหันไปทางทิศเหนือได้เท่านั้น

(คติความเชื่อและระบบสังคมกับการปลูกเรือนบนบ้านและชุมชนไทย, นงนอล สันทรกุล และ
จันทนีย์ วรศักดิ์ : 2548)

เขื่อนอีสานหลากหลายมิติ

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

พิธีกรรมกับกระบวนการสร้างเรือน

ไม้สร้างเรือนโดยเฉพาะเสาอันเป็นมงคล คือ *เสาเอก* *เสาขวัญ* ต้องมีความระมัดระวังและพิธีพิถันอย่างที่สุด โดยต้องหาฤกษ์ยามและเลือกวันในการไปตัดไม้และมีการกำหนดสัดส่วนของเสาเหื่อนที่ชาวอีสานเรียกว่า *โสก* ซึ่งเสาเรือนที่มีโสกดีจะนำพาความเจริญและผู้อยู่อาศัยมียศเดช มีโชคลาภมาเยือนมิได้ขาด ขณะเดียวกันเสาเอกเสาขวัญนี้มีความหมายในเชิงคติสัญลักษณ์ของพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ให้สวัสดิภาพแก่ผู้อยู่อาศัย

[นฤมล ตั้งสกุล และจันทิพย์ วงศ์คำ. คติความเชื่อและระบบสังคมกับการปลูกเรือนในบ้านและชุมชนบุรีไทย : 2548]

เฮือนอีสานหลากหลายมิติ

เสาเอก คำว่า *เอก* เป็นภาษาอีสาน หมายถึง แรก, เริ่มแรก, หนึ่ง ได้แก่ ต้นที่ถือว่าเป็นหนึ่งของเรือน มิได้หมายความว่า เป็นต้นที่หนึ่งจากหัวแถว ดังนั้น *เสาเอก* ตามภาษาโบราณอีสาน คือ เสาที่นิยมให้เป็นหนึ่ง ภาคกลางเรียกว่า *เสาเอก* *เสาเอก*จึงอุปมาให้เป็นเสมือน *พ่อบ้าน*

เสาขวัญ คำว่า *ขวัญ* เป็นได้ทั้งภาษาอีสานและภาษากลาง หมายถึง เสาที่เป็นมิ่งของเรือน ขวัญของเรือนโบราณอีสานถือว่าเป็น เสาแม่เรือน (*เสาแม่บ้าน*) ตั้งอยู่ติดกับเสาเอกแต่อยู่ในแถวที่สอง เสาขวัญอุปมาให้เป็นเสมือน *แม่บ้าน*

[หญิง บุญเงิน. ตำราชนบทอีสาน : 2554]

เมื่อเริ่มสร้างเรือนจะมีพิธีกรรมสำคัญ คือ การยกเสาเอก เสาโท โดย *เสาเอก* นิยมผูกไซ หน่อกล้วย มีใบ 3 ใบ หน่ออ้อยมีใบ 3 ใบ ใบคูณ ใบยอ ใสบึง 9 บาทในไซ ชั้น 5 และผ้าฝ้ายสีขาว ส่วน *เสาโท* นิยมผูกอีก ใบคูณ ใบยอ ชั้น 5 และผ้าฝ้ายย้อมสีแดง

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

เฮือนอีสานหลากหลายมิติ

ไม้ลักษณะดีที่ชาวอีสานเลือกใช้ทำเสาเฮือน
เสา เป็นโครงสร้างสำคัญของการสร้างเฮือนที่ต้อง
การความแข็งแรง ซึ่งจำเป็นต้องใช้ไม้จริงเนื้อแข็ง ชาว
อีสานในอดีตได้อาศัยภูมิปัญญาในการเลือกประเภทของ
ไม้ที่นำมาทำเสาเฮือนอย่างเคร่งครัด จึงเกิดเป็นความเชื่อ
เรื่อง *คะลำ* หรือข้อห้าม ที่ไม่ให้ไม้บางประเภทมาทำ
เสาเฮือน ดังนั้น การเลือกประเภทไม้จึงเป็นภูมิปัญญา
ที่สำคัญและเป็นเอกลักษณ์ในการสร้างเฮือนของชาว
อีสาน

เสาที่ดีตามโสก เรียกว่า *ไม้ลำปลอด* คือ ไม้ที่ไม่มีตา ลำต้น
ตรง ส่วนปลายเมื่อถากแล้วมีขนาดใหญ่กว่าเส้นรอบหัวของ
เจ้าของเฮือนเล็กน้อย

ไม้ที่ไม่ดีไม่เข้าลักษณะ คือ ไม้มีแมลงซ่อนไซ เป็นรูกวาง
มีตามาก ลำต้นคดง ถือว่าเป็น *ไม้ไม่ปลอด* ไม่เหมาะนำมา
ทำเสาเฮือน เพราะถือว่า *คะลำ* จะทำให้ผู้อยู่อาศัยไม่เป็นสุข

ไม้ที่ห้ามนำมาทำเสาเฮือน ไม้ตายแมด (ยืนต้นตาย), ไม้
ฟ้าผ่า, ไม้ล้มพาดหัว, ไม้รอนิ่งให้ (เมื่อโค่นแล้วมีน้ำออก
จากโคนต้น), ไม้พาดง่า (เมื่อโค่นแล้วลำต้นเอนไปพาดอยู่กับ
ต้นไม้ใกล้เคียง) ฯลฯ

เมื่อได้ไม้ทำเสาที่ต้องการแล้ว จึงนำมาถาก
เปลือกและกะพ้ออก จากนั้นถากให้เป็นเหลี่ยม
ในอดีตชาวอีสานใช้ *ขวาน* ถากให้เป็น 8 เหลี่ยม
หรือมากกว่าตามต้องการและความเหมาะสม
ต่อมาภายหลังใช้เลื่อยในการแปรรูปไม้ให้เป็น
เสาสี่เหลี่ยม ส่วนปีกไม้บนนำมาใช้ประโยชน์
อื่นๆ เช่น ทำคอกวัว-ควาย ร้วเฮือน ปั้น และ
เถียงนา เป็นต้น

ถากเสาให้มีเหลี่ยมเต๋ว แสนสีเกลี้ยงก็ง่าย

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

เขื่อนอีสานหลากหลายมิติ

พิธีขึ้นเขื่อนใหม่

หลังจากที่สร้างเขื่อนเสร็จเรียบร้อยแล้ว พิธีกรรมสำคัญของชาวอีสาน คือ **พิธีขึ้นเขื่อนใหม่** หรือที่นิยมเรียกกันว่า **ขึ้นบ้านใหม่** เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้อยู่อาศัย โดยเจ้าของเขื่อนจะนำความปรึกษากับหมอสวดไตรหรือหมอพราหมณ์เพื่อกำหนดฤกษ์ยามที่ดีทำพิธีที่เป็นมงคล ส่วนใหญ่ทำพิธีในช่วงเดือนยี่, เดือน 4, เดือน 6, เดือน 9 และจะทำพิธีในวันพุธ, พฤหัสบดี และศุกร์ ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาที่เป็นมงคล

(สมชาย นี้อย่า, การสืบเนื่องและการปรับเปลี่ยนของเรือนอีสาน, กรณีศึกษาบ้านหนองงา, จังหวัดกาฬสินธุ์ : 2532)

ภาพจาก : homeandhobby.blogspot.com

www.kaenong.com

สถาปัตยกรรมโบราณเกี่ยวกับการอยู่อาศัย

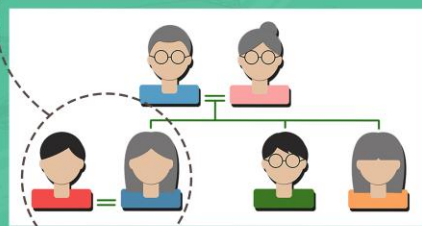
การสร้างเขื่อนและการอยู่อาศัยของชาวอีสานในอดีต เป็นวิถีชีวิตและภูมิปัญญาสำคัญที่สืบทอดต่อกันมาอย่างเคร่งครัด โดยมี **สถาปัตยกรรมโบราณ** เป็นแนวยึดถือปฏิบัติ ซึ่งสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัย ได้แก่

ทุกซบมีเสื้อผ้า ผ้าเฮื่อนเพทะพล้อย
ทุกซบมีข้าวอยู่ท้อง นอนล้อยู่เป็น

หมายถึง แต้ยากจนเป็นทุกซบเพราะไม่มีเสื้อผ้าสวมใส่ หากมีที่อยู่อาศัยของตนเองแม้จะพียงก็ยงพอหลบล้อยู่ได้ แต่หากความทุกซบที่ไม่มีข้าวกินนั้น แม้จะหลบล้อยู่ที่ไหน ก็ไม่พ้นความหิวที่เป็นทุกซบไปได้

เอาเขมาเลี้ยงพ่อแม่แม่พ่า ปานได้ข้าวมาใส่ใส่ใส่เฮีย
เอาลูกไม้มาเลี้ยงปู่เลี้ยงย่า ปานได้มีท่ามาใส่เฮื่อนใส่ชาน

หมายถึง เอาลูกเขมาอยู่เลี้ยงพ่อตาแม่ยาย เหมือนได้แรงงานในการทำงานที่ได้ผลิตข้าวมาใส่ในเล้า แต่หากเอาลูกสะเ้เข้ามาอยู่ในเฮื่อน แม้ช่วยงานก็ได้แต่งานบ้านงานเฮื่อน และหากอยู่ใกล้ซิดก็อาจมีเรื่องระหองระแหงกับพ่อผัวแม่ผัว จึงเหมือนได้มีท่าที่สร้างความเดือดร้อนในบ้านเฮื่อนได้ ทั้งนี้ เพราะชาวอีสานมีคติในการแต่งเอาเขเข้าเฮื่อน

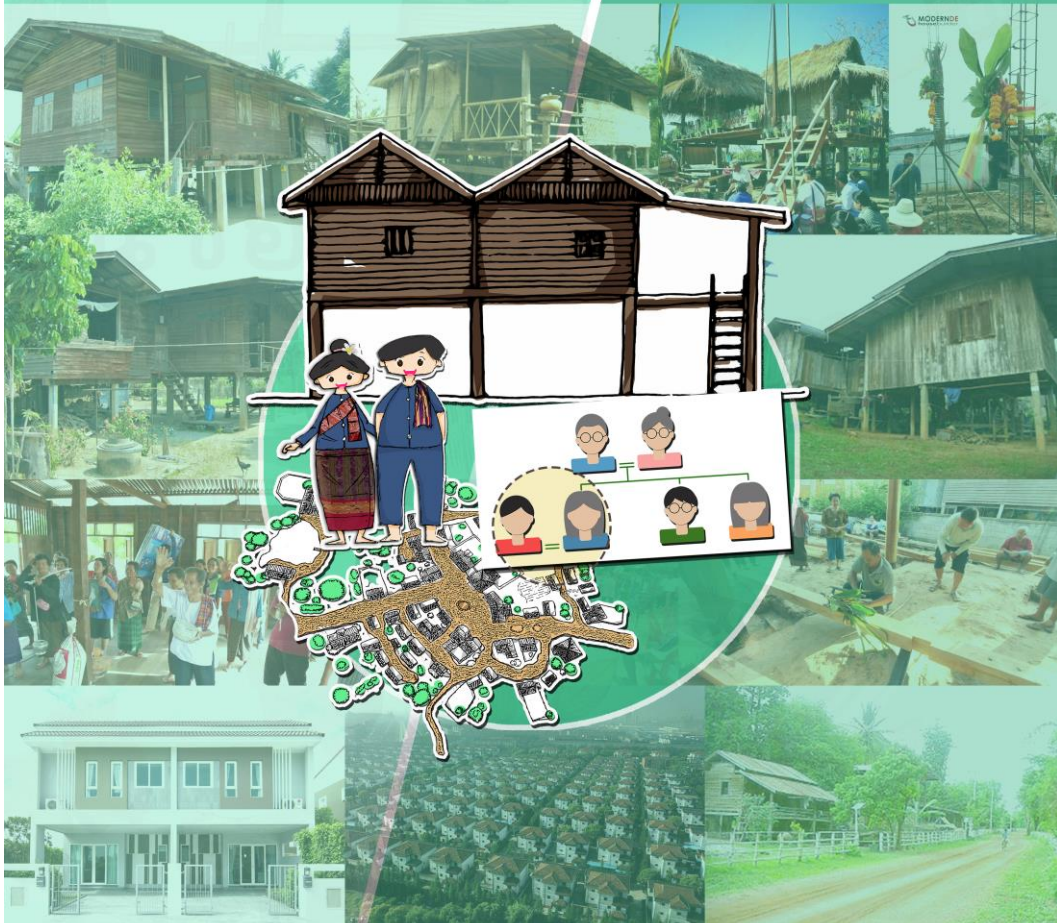

ภูมิปัญญา การอยู่อาศัย

เฮือนอีสานหลากหลายมิติ

ในช่วงนี้ การอยู่อาศัย ของคุณเป็นยังไงบ้าง?

เกลืออีสาน

เพราะ เกลือ ไม่ได้เป็นแค่เครื่องปรุงรสอาหาร
ที่อยู่ในครัว หากแต่เกลือมีความหมายที่ยิ่งใหญ่ในฐานะ
วัตถุดิบที่เปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์มนุษย์มาตั้งแต่
ยุคแรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน เกลือเคยมีค่าเทียบเท่าสกุล
เงินตราในบางยุคบางสมัย เกลือทำให้เกิดเส้นทาง
การค้าที่สำคัญภายในภูมิภาคและการค้าของโลก

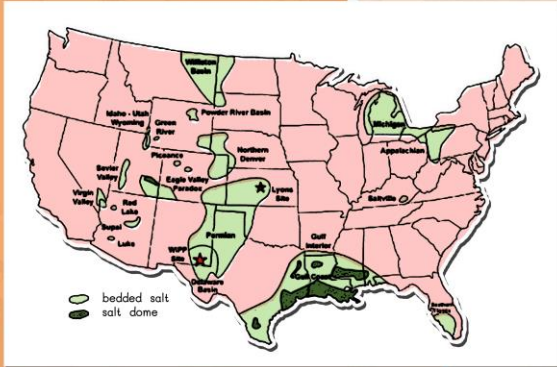

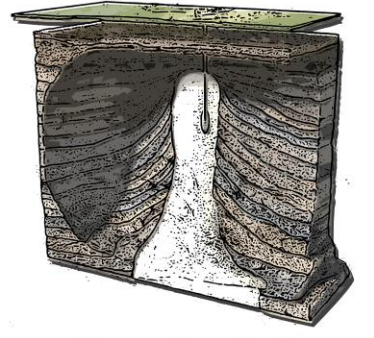
เกลือ?

การกำเนิด

เกลืออีสาน

แผนภาพแสดงแหล่งเกลือในประเทศสหรัฐอเมริกา

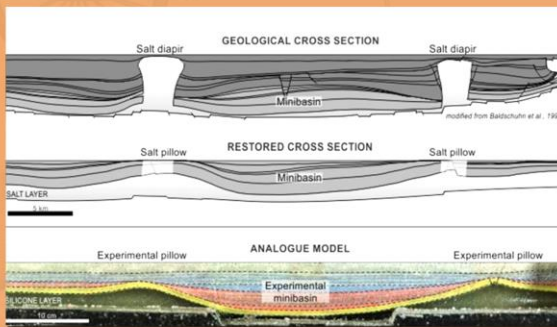
การศึกษาประวัติศาสตร์เกลือของโลก เกิดขึ้นเมื่อการเจาะพัฒนาขึ้น จึงเชื่อได้ว่า โลกประกอบด้วยตะกอนเกลือใต้ดินขนาดมหึมาและหาได้ไม่ยาก เพราะ **เกลือสินเธาว์** มีอยู่ทั่วไป เช่น ตอนกลางของยุโรปตั้งอยู่ตะกอนเกลือขนาดใหญ่กินพื้นที่ของแคนาดาอัลซาสและโรแลน ขยายผ่านเยอรมนีไปถึงซอลส์คัมเมอร์ของออสเตรีย, เขตโอตอนดากา รัฐนิวยอร์กเป็นส่วนหนึ่งของทุ่งเกลือกว้างใหญ่ที่แผ่ไปทั่วทะเลสาบเกรตเลก เป็นต้น

ทว่า ยังไม่มีข้อสรุปที่สมบูรณ์เกี่ยวกับการก่อตัวของตะกอนเกลือขนาดใหญ่หลายแห่งในโลก แต่โดยทั่วไปมีความเห็นตรงกันว่าเกลือมีต้นกำเนิดจากมหาสมุทรมากกว่าเขาไฟ

[มาร์ก เคอร์ลิสเบิร์ก, เรือชัย รัตศรีอักษร, แปล, ประวัติศาสตร์โลกผ่านเกลือ : 2551]

ค้นพบเกลือสู่การศึกษาระดับปริญญา

ช่วงปลายศตวรรษที่ 17 ขณะที่นักสำรวจถ่านหินเจาะลงไปใต้ดินที่เซสเซียร์และพบเกลือสินเธาว์ผู้ที่ตื่นตัวกับการค้นพบนี้เป็นนักวิทยาศาสตร์ไม่ใช่พ่อค้าเกลือ เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า การเจาะที่ก้าวหน้าขึ้นอาจเป็นการเปิดวิทยาศาสตร์แขนงใหม่ขึ้นสักวันหนึ่ง นั่นคือ **ธรณีวิทยา** ศึกษาเกี่ยวกับแผ่นดิน

เกลือ?
ทำไมต้องศึกษา

เกลืออีสาน

เพราะ **เกลือ** เป็นทรัพยากรธรณีสำคัญของมนุษย์ ที่เป็นทั้งอาหารในชีวิตประจำวันตั้งแต่ 3,000 ปีมาแล้ว แล้วยังเป็น สินค้า กับ พลังงานใช้ลดจุดหลอมเหลวในการถลุงเหล็ก เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดเป็นชุมชน จนกระทั่งสังคมก้าวหน้าสู่การเป็นสังคมเมืองและเป็นรัฐขนาดใหญ่

เกลือเป็นทรัพยากรในดิน ที่มนุษย์ใช้ประโยชน์จนนำมาสู่การสร้างและการเปลี่ยนแปลงด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนจรรยาบรรณและเทคโนโลยีที่มีความซับซ้อนที่สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีต การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยตรง ฉะนั้น เราควรเรียนรู้ให้เข้าใจถึงประโยชน์จากเกลือที่มนุษย์นำมาใช้อย่างมีคุณค่าและผลเสียของการผลิตเกลือที่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมในปัจจุบันอย่างเข้าใจ

กำเนิด เกลือ อีสาน

เกลืออีสาน

ข้อสันนิษฐานการกำเนิดแหล่งเกลือในอีสาน

ในภาคอีสานมีการค้นพบแหล่ง เกลือสินเธาว์ เป็นจำนวนมาก จึงเกิดข้อสันนิษฐานที่นำมาสู่การศึกษา และมีการถกเถียงอย่างกว้างขวาง โดยการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดี เพื่ออธิบายว่า อีสานนั้นเคยเป็นทะเล เกลืออีสานเกิดจากน้ำทะเลที่เอ่อท่วมมาจากแอ่งลุ่มน้ำเจ้าพระยาข้ามสันนาที่นครสวรรค์ เป็นด่านแรก จากนั้นข้ามพื้นที่คั่นระหว่างแอ่งเจ้าพระยากับแอ่งอีสาน ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้ยกตัวขึ้นมาเป็นที่สูงอย่างปัจจุบัน

(ไลเว สุทธิโรจาท. วารสารอุษาคเนย์ : 2520)

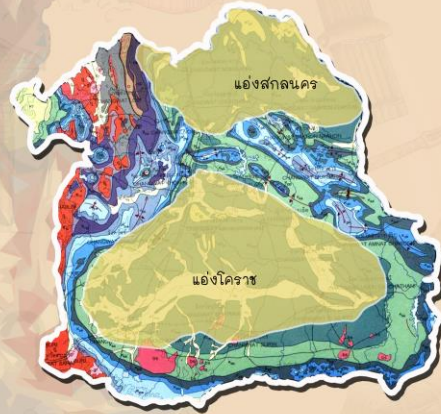
จากการตกตะกอนของชั้นเกลือหินและองค์ประกอบของเกลืออีสานพบว่า มีแคลเซียม โซเดียม แมกนีเซียม และโพแทสเซียม ในรูปสารประกอบ ส่วนที่มีมาก คือ โซเดียมคลอไรด์ ซึ่งเป็นเกลือที่นำมาบริโภค องค์ประกอบดังกล่าวเป็นองค์ประกอบของน้ำทะเล จึงเชื่อว่า เกลืออีสานเกิดจากน้ำทะเลเข้าไปในบริเวณนั้นเมื่อหลายล้านปีมาแล้ว และมีการเหือดแห้งไปจนเกิดเป็นชั้นของเกลือ หินครอบคลุมพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง

(ประเสริฐ วิชาเจริญ. เกลืออีสาน : 2534)

ภาคอีสานมีเกลืออยู่เป็นจำนวนมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ราว 65-100 ล้านปีมาแล้ว เหตุการณ์น้ำทะเลไหลเข้ามาในที่ราบสูงอีสานถึง 3 ช่วง เป็นผลให้โครงสร้างทางธรณีวิทยาของภาคอีสานมีชั้นหินเกลือทับถมกันถึง 3 ชั้น กระจายอยู่ 2 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมด เกลือเหล่านี้เกิดจากการสะสมตัวและตกตะกอนของน้ำเค็มที่ไหลกลับไม่ได้ เพราะขอบแอ่งยกตัวขึ้นกลายเป็นทะเลเปิด ถูกแดดบนที่ราบสูงในเขตแห้งแล้งแผดเผาจนตกตะกอนเป็น เกลือหินและโพแทช

(ปานเนญ โยวีรักษ์. ความทรงจำแห่งห้วงทะเล 100 ล้าน ปี ชุมพรชัย ขุทธธนาและความอึดแอ่งบนแอ่งเกลืออีสาน : 2552)

บริเวณแหล่งเกลือหินในภาคอีสาน

กำเนิด เกลือ อีสาน

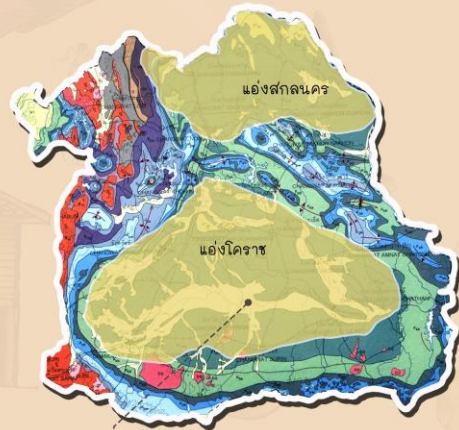
เกลืออีสาน

มีตำนานเล่าสืบต่อกันมาว่าเมื่อหลายพันปีมาแล้ว
ดินแดนทุ่งกุลาร้องไห้เคยเป็นทะเลมาก่อน เป็นที่อยู่
อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด ในสมัยนั้นมีเมืองสำคัญ
คือ เมืองจำปาศรี (เมืองจำปาศรีศรี) อยู่ทาง
ทิศตะวันตกของทะเลหลวง ดังตำนานคำกลอนอีสาน
กล่าวว่า

**ทุ่งกุลาดิมเค้มนั้นเป็นทะเลใหญ่
หัวเมืองไกลเที่ยวค้าเฮือขุมทองเที่ยว
ทะเลสาบคดเคี้ยวพองแก่งแสวงกระแสน
หมู่ชาวเฮือชาวแพช้อยชนสินค้า
ปัจฉิมพื้นจำปาศรี
เขตเวเนตกำพี้เมืองบ้านน่านนคร**

...ทะเลกว้างใหญ่ได้กลายสภาพมาเป็นท้องทุ่งอัน
กว้างใหญ่ไพศาล จนมองสุดลูกหูลูกตา มองเห็นขอบทุ่ง
จดขอบฟ้าประหนึ่งว่ามองดูทะเลตำนานเรื่องทุ่งกุลาร้องไห้
นี่ นับเป็นตำนานที่มีความใกล้เคียงกับความจริง
มากที่สุด เพราะตรงกับข้อสันนิษฐานทางภูมิศาสตร์ว่า
ภาคอีสานมีลักษณะเป็นแอ่งดิน 2 แอ่ง เป็นที่ต่ำ มีบ่อ
หนอง บึง หรือมีน้ำท่วมถึงในฤดูฝน แอ่งดินตอนล่าง
คือ แอ่งโคราช มีอาณาเขตกว้างขวาง ได้แก่ ทุ่งกุลาร้องไห้
พอถึงหน้าแล้งน้ำจะแห้งระเหยไปจนกลายเป็นทุ่งโล่ง
ดินกร่อย ทำการเพาะปลูกไม่ได้ มีแต่ป่าละเมาะขึ้นประ
ปราย หญ้าที่ขึ้นก็ใช้เลี้ยงสัตว์ไม่ได้ พอถึงหน้าฝนก็มีน้ำ
ท่วมเต็มบริเวณ จึงมีผู้สันนิษฐานว่าเมื่อหลายพันปีมาแล้ว
บริเวณนี้เคยเป็นทะเลมาก่อน

(สุจิตต์ วงษ์เทศ, บทกวีชาวอีสานมาจากไหน : 2549)

[ภาพจาก : radio.prd.go.th]

(ภาพถ่ายบริเวณบ่อน้ำชั้น ตำบลเด่นราษฎร์ กิ่งอำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด)

เกลืออีสาน เกลือสินเธาว์

เกลืออีสาน

เกลืออีสาน มีชื่อเฉพาะเจาะจงโดยยืมคำบาลีมาใช้เรียกให้มีคำว่า **สินเธาว์** หมายถึง เกลือที่ได้จากแผ่นดินที่มีโดมเกลือน้ำเค็มอยู่ใต้ดิน คือเอาดินที่มีรสเค็ม เรียก ชีทา มาต้มให้ขดแห้งจนตกผลึกเกลือเป็นเกล็ดจึงเรียก **เกลือสินเธาว์** (ต่างจากเกลือที่ได้จากน้ำเค็มในทะเลที่เรียกว่า เกลือสมุทรหรือเกลือทะเล)

ความสำคัญของเกลื่อยังมีในสำนวนว่า **ข้าวเกลือ** **เกลืออิม** สะท้อนให้เห็นลักษณะเศรษฐกิจว่ามีความอุดมสมบูรณ์ เพราะมีข้าวและอาหารหรือกับข้าวคือ เกลือ มังคังบริบูรณ์ แสดงว่าเกลือเป็นมาตรฐานหรือเครื่องวัดเศรษฐกิจสมัยนั้น...

(สุจิตต์ วงษ์เทศ. บั้งลาวชาวนาอีสานมาจากไหน : 2549)

ภาคอีสานมีเกลืออยู่ใต้ดินจำนวนมาก เพราะเกลือเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตทั้งในด้าน การเป็นส่วนผสมของอาหาร เป็นยารักษาโรค ใช้หมักดองอาหารเก็บไว้กินนานๆ และเพื่อประโยชน์อื่นๆ อีกมากมาย **เกลือสินเธาว์** เป็นเรื่องของการต้มเกลือ ส่วนเกลือทะเลเป็นเรื่องการตากเกลือ

(ศรีจักร วิไลโกมล. เกลืออีสาน : 2535)

เกลือสินเธาว์

ใช้เกลือในการถนอมอาหาร

เกลือสมุทรหรือเกลือทะเล

เกลืออีสาน หลากหลายเรื่องราว

เกลืออีสาน

การขุดค้นทางโบราณคดีในภาคอีสานหลายแห่ง เช่น เนินโอโลก อำเภอนามน จังหวัดนครราชสีมา, บ่อพันขัน อำเภอสุวรรณภูมิ (และอำเภอหนองฮี) จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น พบหลักฐานที่คล้ายคลึงกันและที่สำคัญคือ มีการต้มเกลือแล้วตั้งแต่มัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ยุคเหล็ก) จากการพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบที่ใช้ผลิตเกลือร่วมกับภาชนะดินเผาอื่นๆ เครื่องมือเหล็ก ขี้แร่เหล็ก ในบริเวณเดียวกันและใกล้เคียงกัน ส่วนเนินดินที่กระจายอยู่ทั่วไปนั้นเชื่อว่าเป็นแหล่งผลิตเกลือและถลุงเหล็ก

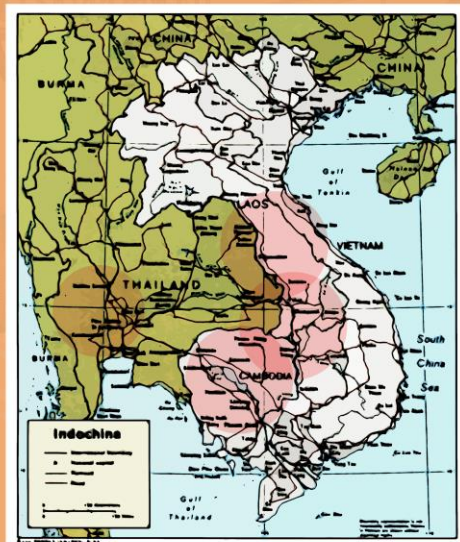
(ชาวลีล ไชยแมน และจันทน์ ทศรัตน์. ศึกษาเชิงลึกลับร่องรอยก่อนประวัติศาสตร์จังหวัดร้อยเอ็ด : 2542)

ภาพถ่ายทางอากาศเมืองจัมปาซรี อำเภอนาตาล จังหวัดมหาสารคาม

การผลิตเกลือของคนอีสานโบราณกว่า 3,000 ปี มีลักษณะเป็นอุตสาหกรรมผลิตเกลือ ซึ่งแต่ละแห่งนั้นมีจำนวนมากว่าปัจจุบัน จนทำให้เกิดเป็นชุมชนของคนที่มีอาชีพทำเกลือ ชุมชนโบราณที่พบการทำเกลือและถลุงเหล็กที่มีลักษณะเป็นอุตสาหกรรม เชื่อแน่ว่าแหล่งอุตสาหกรรมเช่นนี้มีอิทธิพลและความสัมพันธ์ต่อการพัฒนาการของชุมชนโบราณในบริเวณแอ่งโคราช ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจเรื่อง พัฒนาการของรัฐ ในภูมิภาคนี้ได้ดี

(ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. เกลืออีสาน : 2535)

เกลือเกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีการถลุงเหล็กในอีสานเมื่อ 2,500 ปีมาแล้ว เพราะพบหลักฐานการถลุงเหล็กกับแหล่งเกลืออยู่ด้วยกัน ทั้งเหล็กและเกลือนอกจากจะเป็นผลผลิตทางอุตสาหกรรมแล้วยังเป็นสินค้าที่ถูกนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนนอกเขตภูมิภาค ซึ่งปรากฏร่องรอยโบราณวัตถุสถานที่สัมพันธ์กับเส้นทางคมนาคม ทั้งเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาและเขตลุ่มแม่น้ำโขง ผังลาว เวียดนาม และในแถบลุ่มทะเลสาบกัมพูชา

(ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. เกลืออีสาน : 2535)

เกลืออีสาน

หลากหลายเรื่องราว

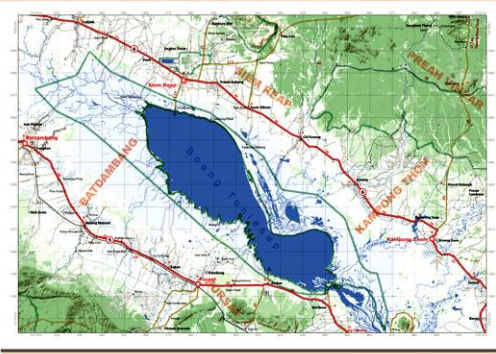
เกลืออีสาน

หากย้อนกลับไปเมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว เกลือเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่งและอำนาจ จากหลักฐานทางโบราณคดี มีการทำเกลือสินเธาว์เป็นสินค้าส่งแลกเปลี่ยนซื้อขายถึงบริเวณทะเลสาบกัมพูชา กับบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา และเคยใช้แลกเปลี่ยนเป็นเงินมาก่อน

(ศรีคีร์ วิไลโกมล, แสงอารยธรรมอีสาน : 2540)

(ภาพจาก www.nasean.com)

(ภาพจาก www.mappony.com)

การทำเกลือทำให้เกิดกลุ่มอาชีพหรือหน้าที่เฉพาะอย่างขึ้น อย่างน้อยหลักฐานที่ค้นพบตามแหล่งเกลือโบราณต่างๆ มีบุคคล 2 กลุ่มร่วมงานกัน คือ กลุ่มต้มเกลือทำเกลือ กับ กลุ่มทำภาชนะดินเผา ใช้ต้มเกลือและบรรจุเกลือขนาดต่างๆ เพื่อสะดวกในการแลกเปลี่ยนซื้อขาย นอกจากนี้ยังมี กลุ่มจัดหาเชื้อเพลิง และ กลุ่มขายเกลือ

(ภาพบนจาก www.banbang.co.th) (ภาพล่างจาก www.lakanhai.com)

บริเวณที่ราบลุ่มมล-ชี ตอนล่างส่วนใหญ่ มีหินเกลือเป็นพื้นฐานอยู่เบื้องล่างจึงมีการผลิตเกลืออย่างหนาแน่น โดยเฉพาะตามลำน้ำเสียวที่เป็นแหล่งผลิตเกลือที่สำคัญในเขตบ่อพันขัน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งให้มีการตั้งชุมชนอย่างหนาแน่น ทั้งมีการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าและมีความสัมพันธ์กับภายนอกอย่างกว้างขวางและอาณาจักรกัมพูชา จนมีการสร้างชุมชนบ้านเมืองและศาสนสถานในลทธิฮินดูของขอมอย่างแพร่หลาย เช่น นครจำปาสักที่พัฒนาขึ้นจากกลุ่มของชุมชนที่มีอาชีพทำเกลือในลุ่มน้ำเสียวตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

(ศรีคีร์ วิไลโกมล, แสงอารยธรรมอีสาน : 2540 และ ศรีคีร์ วิไลโกมล, เกลืออีสาน : 2535)

เกลืออีสาน หลากหลายเรื่องราว

เกลืออีสาน

แหล่งเกลือบริเวณแอ่งโคราช

เมื่อ 2,500 ปีมาแล้ว อาณาบริเวณแหล่งเกลือที่กว้างที่สุดในภาคอีสาน คลุมพื้นที่ด้านตะวันตกของเมืองนครราชสีมา ครอบคลุมเขตพื้นที่อำเภอด่านขุนทด, ขามสะแกแสง, โนนไทย จนถึงหนองบัวโคก โดยมีลำน้ำเชียงกรเป็นแหล่งน้ำสำคัญ ส่วนบริเวณแหล่งเกลือที่เค็มที่สุดน่าจะอยู่แถบลำน้ำเสียวและปอพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด

(ศศิภัทร วัลลภโกดม, ใน หนังสือลาวอีสานมาจากไหน, สุจิตต์ วงษ์เทศ : 2549)

การมีแหล่งเกลือสินเธาว์และการทำเกลืออย่างสืบเนื่องนั้น น่าจะเกี่ยวข้องกับทางดินแดนเขมรต่ำรอบๆ ทะเลสาบกัมพูชา ที่มีการจับปลาเป็นอาชีพหลักมาแต่โบราณ และคงมีการติดต่อแลกเปลี่ยนเกลือกับปลาทางเขมรต่ำ โดยที่เกลือจากอีสานน่าจะถูกนำไปใช้ในการหมักปลา, ทำปลาเค็ม, ปลาร้า, อะไรต่างๆ ด้วย

(www.manager ใน หนังสือลาวอีสานมาจากไหน, สุจิตต์ วงษ์เทศ : 2549)

(ภาพจาก www.asean-info.com)

(ภาพจาก www.manager.co.th)

เกลืออีสาน

หลากหลายเรื่องราว

เกลืออีสาน

เกลือมีความสำคัญในเรื่องอาหารของมนุษย์ โดยเฉพาะนอกจากใช้ในการปรุงอาหารให้เกิดรสแล้ว ยังใช้ในการหมักดองอาหารไว้กินนานๆ การทำปลาจำปลาแดกในภาคอีสานนั้นมีมาช้านานจนกระทั่งปัจจุบัน สิ่งที่ยาดไม่ได้ในการทำปลาแดกก็คือเกลือ โดยเหตุนี้ ดร.วันเลียร์ (W.J. Vanlier) จึงเสนอว่า *อารยธรรมแรกเริ่มของอีสานนั้นมีความสัมพันธ์กับปลาแดกอยู่ไม่น้อย จึงเรียกว่า อารยธรรมปลาแดก*

(เกลืออีสาน, ศาสตราจารย์ วรสิทธิ์ โสภณ : 2535)

ปลาแดก คำว่า แดก เป็นคำพื้นเมือง แปลว่า อัดหรืออัดให้แน่น ฉะนั้น ปลาแดก คือ ปลาน้ำจืดคลุกเกลือแล้วอัดลงไหให้แน่นๆ เมื่อเก็บไว้นานก็เ็น่า อยู่ไหม ย่อมมีคุณค่าและเป็นวิธีถนอมอาหารเก็บไว้กินได้เป็นปี ปลาแดก เป็นการถนอมอาหารด้วยหลัก ทำให้เ็น่าแล้วออรอย มีเหมื่อนๆ กันทุกกลุ่มชาติพันธุ์สุวรรณภูมิในอุษาคเนย์ เช่น น้ำบูดู ถั่วเ็น่า กะปิ เป็นต้น

เกลืออีสาน

หลากหลายเรื่องราว

เกลืออีสาน

การทำเกลือนั้นเริ่มแต่เดือน 3 ขึ้น 1 ค่ำ เลิกเดือน 5 การทำเกลือเขาไม่แย่งกัน โดยเหตุราษฎรถือกันว่า (ผี) ปูตาอยู่ที่นั่น

(สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (เจ้าพระยา) เกลือปอนบ้าน, ใน สำนึกธรรมเดือนต่างๆ 2515)

ก่อนที่ชาวบ้านจะทำการเคี้ยวเกลือที่ปอนบ้าน จะมีการประกอบพิธีกรรมและจัดเลี้ยง เจ้าปู่พาน (เจ้าปู่พาน) ในวันพุธแรกของเดือน 3 หรือเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี ด้วยการจัดเครื่องเซ่น ได้แก่ มีการฆ่าควายตัวผู้ 2 ตัว เขาแหลมตัวหนึ่ง เขาตีตัวหนึ่ง ในบริเวณศาล พร้อมทั้ง หมู เป็ด ไก่ อาหารเช่น สรวงบูชาและสุรา

จากนั้นทำพิธีอันเชิญวิญญาณเจ้าปู่พานมาเข้าทรง เพื่อรับเครื่องสังเวย และมีการซักถามเรื่องราวเกี่ยวฝน น้ำจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ การเคี้ยวเกลือสินเธาว์ จะมีเหตุขัดข้องหรืออุปสรรคหรือไม่ เมื่อเจ้าปู่พานรับเครื่องสังเวยเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะร่วมรับประทานอาหารร่วมกัน และวันนั้นถือเป็นวันที่ได้พักผ่อนและหยุดงานชั่วคราว

(ศรีศักร วัลสีโกมล. เกลืออีสาน : 2535)

เจ้าปู่คำแดง (สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำปอนเกลือ, ภาพโดย ผศ.อมฤต หนองทอง)

เกลืออีสาน หลากหลายเรื่องราว

ภูมิปัญญาชาวบ้านในการรักษาโรคนั้น เกลือเป็นสิ่งหนึ่งที่ชาวอีสานนำมาใช้ประกอบในการรักษาและบรรเทาอาการเจ็บป่วย เช่น หากมีอาการมีนศีรษะ สมอองไม่ปลอดโปร่งให้ใช้น้ำอุ่นประมาณ 1 ถัง ผสมเกลือ 2-3 ช้อนแล้วอาบ เกลือจะช่วยกระตุ้นให้เลือดไหลเวียนได้ดี หากกินอาหารปนสารพิษเข้าไปหรือมีอาการอืดอืดอาหารไม่ย่อยและอยากให้อาเจียนออกมาก็ให้ดื่มน้ำเกลือเข้มข้นแก้วใหญ่ๆ ก็จะอาเจียนเอาสารพิษออกมา ฯลฯ

(เกลือแช่ชาบูยิวสังคมนาถอินบุรีอีสาน, วีระ สุตสังข์ : 2556)

เกลืออีสาน

แคลเซียมในปลาร้าได้จากการที่ก้างปลาถูกย่อยสลาย แต่แคลเซียมและธาตุอาหารต่างๆ ยังคงอยู่ได้ เพราะมี เกลือ เป็นตัวช่วย เกลือยังช่วยระบบดูดซึมเมื่อคนรับประทานเข้าไป จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่คนอีสานได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มคนที่มีความแข็งแรงมากที่สุดกลุ่มหนึ่ง เพราะแคลเซียมที่ได้รับในแต่ละวันนั้นคือสารอาหารหลักอย่างหนึ่งที่ร่างกายขาดไม่ได้

(นพิตจรรณแห่งเกลือ, กิติ์ ภูษปาวณี : 2556)

ในช่วงประมาณทศวรรษที่ 2490 เกลือจากบ่อหัวแสดเป็นสินค้าสำคัญที่ชาวบ้านนำไปขาย แลกเปลี่ยนทั่วทั้งลุ่มน้ำสงครามและลุ่มแม่น้ำโขง ไปไกลสุดถึงหลวงพระบางและจำปาศักดิ์ พ่อค้าบางคนขายเกลือและสินค้าอย่างอื่นด้วย เช่น ไม้ตะเคียน, แก่นคุณ, สีเสียด, หวาย เป็นต้น พ่อค้าทั้งหมดเป็นชาวอีสาน นำเกลือออกขายหรือแลกเปลี่ยนในอัตราถาวรแลกเกลือครึ่งหมื่น (ราว 6 กก.) แลกปลาร้า 1 ถ้วย

(สุวิทย์ ธีรดาพรวิไล" ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488-2544 : 2546)

